

СОЦІАЛЬНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК УМОВА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПРАЦІВНИКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL COMPETENCE AS A MIND OF THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF A PRACTITIONER IN THE SOCIAL SPHERE

У статті дослідниця на основі аналізу основних теоретичних підходів до визначення змісту та структури дефініцій соціальна та психологічна компетентність здійснює спробу поєднати ці поняття з професійно значимими якостями працівника соціальної сфери. З'ясовано, що специфічні особистісні характеристики працівника соціальної сфери, які необхідні йому для здійснення ефективної професійної діяльності, співвідносяться з характеристиками та компонентами соціальної й психологічної компетентності. Розкрито зміст понять «соціальна компетентність», «психологічна компетентність» працівника соціальної сфери. Встановлено, що соціальна та психологічна компетентність працівника соціальної сфери тотожні його професійним вимогам та професіограмі.

Автор окреслює соціальну компетентність як сукупність якостей, здібностей, соціальних знань, умінь працівника соціальної сфери та продуктивного виконання ним різних соціальних ролей, які забезпечують його інтеграцію у соціум. Висвітлено функції соціальної компетентності працівника соціальної сфери: прикладна; адаптаційна; інтегративна; орієнтаційна; ситуаційна; рольова. З'ясовано, що психологічна компетентність працівника соціальної сфери є складним, ієрархічним утворенням, яке включає соціально-психологічну та психосоціальну складові. Встановлено, що до основних вимог, які пред'являються до працівника соціальної сфери як професіонала відносять оволодіння достатньо високою загальною культурою, інформацією про сучасні політичні, соціальні та економічні процеси у суспільстві, різні соціальні групи населення; уміння прогнозувати, соціальна адаптація; наявність здібностей формування міжособистісних взаємин, які базуються на взаємодопомозі, дружбі, товариськості, корпоративній культурі серед колег у межах професійної спільноти, стійкої життєвої позиції, професійного такту, здатного пробудити симпатію та довіру у оточуючих, емоційної

стійкості, готовності до психічних навантажень тощо.

Ключові слова: професіоналізація, соціальна компетентність, психологічна компетентність, працівників соціальної сфери.

In the article the researcher on the basis of the analysis of the basic theoretical approaches to definition of the maintenance and structure of definitions social and psychological competence attempts to combine these concepts with professionally significant qualities of the worker of social sphere. It was found that the specific personal characteristics of a social worker, which he needs to carry out effective professional activities, are correlated with the characteristics and components of social and psychological competence. The meaning of the concepts «social competence», «psychological competence» of a social worker is revealed. It was found that the social and psychological competence of a social worker is identical to his professional requirements and professional profile.

The author outlines social competence as a set of qualities, abilities, social knowledge, skills of a social worker and his productive performance of various social roles that ensure his integration into society. The functions of social competence of a social worker are highlighted: applied; adaptive; integrative; orientation; situational; role. It was found that the psychological competence of a social worker is a complex, hierarchical entity, which includes socio-psychological and psychosocial components. It is established that the main requirements for a social worker as a professional include mastering a fairly high general culture, information about modern political, social and economic processes in society, various social groups; ability to predict, social adaptation; the ability to form interpersonal relationships based on mutual assistance, friendship, camaraderie, corporate culture among colleagues in the professional community, a stable life position, professional tact, able to awaken sympathy and trust in others, emotional stability, readiness for mental stress.

Key words: professionalization, social competence, psychological competence, social workers.

УДК 37.013.42

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/46.38>

Крупник З.І.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри психології та соціальної роботи

Західноукраїнського національного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Економічні, політичні, демографічні процеси в Україні, загострення повномасштабної війни, докорінно змінили соціальну сферу життя українського суспільства. Диференціація населення, що зростає швидкими темпами, безробіття, поява біженців, вимушених переселенців, несприятлива екологічна ситуація та складна демографічна ситуація – це реалії сьогодення. У цих складних умовах

актуалізуються проблеми як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, пов'язані із соціальною допомогою, підтримкою, реабілітацією людини, різних груп населення, що, в свою чергу, викликає нагальну потребу у професійних кадрах – фахівцях соціальної сфери. Саме у цьому контексті особливості актуальності набувають проблеми професійної підготовки працівників соціальної сфери: особливості професійної соціалізації, професійної

ідентичності, формування компетентності та готовності до професійної діяльності в сучасних складних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поняття та проблематику різних аспектів соціальної роботи та професійної підготовки працівників соціальної сфери вивчали В. Андрущенко, І. Зверева, А. Капська, І. Козубовська, М. Лукашевич, І. Мельничук, І. Мигович, В. Полтавець, Н. Лавринченко, Т. Семигіна, С. Харченко, А. Ярошенко та інші. Дослідження особливостей готовності до професійної діяльності та формування компетентності фахівця у соціальній сфері висвітлено у працях Т. Веретенко, Д. Годлевської, Н. Горішної, О. Денисюк, Н. Зобенько, І. Іванової, А. Капської, А. Кунцевської, А. Ляшенко, І. Мигович, Р. Овчарової, Г. Попович, Т. Семигіної, Л. Тюття, Е. Холостової та ін. Результати дослідної діяльності вищезазначених фахівців були основоположними в розробленні концептуальних засад нашого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наявність значного інтересу до проблеми розвитку соціальної роботи як професії, професійної підготовки працівників соціальної сфери, формування у них відповідних компетентностей та відсутність фундаментальних досліджень вказаного напрямку зумовили необхідність організації дослідницької діяльності.

Мета статті – дослідження питання формування соціальної та психологічної компетентності працівників соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. В Україні соціальна робота як професія перебуває у стадії становлення, й відповідно, інтенсивно «переживає» процес професіоналізації. Так, за весь період розвитку соціальної роботи як професії сформувалися ті її основи, які у подальшому можуть надати певні результати, однак за умови поступового розвитку, поглиблення, розширення сфери діяльності соціального працівника. Це, насамперед, формування та набуття практичного досвіду соціального обслуговування населення, створення нових типів соціальних інститутів, розробка нормативно-правового та методичного забезпечення професійної діяльності на різних рівнях тощо. Одночасно зростають вимоги до роботи інститутів системи соціального захисту населення та рівня професіоналізму працівників соціальної сфери. З огляду на це, однією з численних проблем, що перешкоджають розвитку професійної соціальної роботи та її виходу на якісно вищий рівень є професіоналізм кадрів, зайнятих у цій специфічній галузі професійної діяльності.

А. Деркач, Є. Селезньова визначають дефініцію «професіоналізація» як «процес, результатом якого є формування у фахівця об'єктивної (знань, умінь, навичок та професійно важливих якостей)

і суб'єктивної (сформованої адекватної мотивації) готовності до професійної діяльності [5]. Саме професіоналізація містить два взаємозалежних компоненти: соціальний та психологічний. Так, психологічний аспект визначає професійний розвиток, тобто розвиток внутрішніх особистісних структур працівника соціальної сфери, що забезпечують результативне здійснення ним професійних обов'язків, формування його професійної самосвідомості. Своєю чергою, соціальний аспект визначає професійну соціалізацію, зокрема, становлення працівника соціальної сфери як суб'єкта професійної діяльності, формування у нього відповідних професійних знань, умінь і навичок [3].

З огляду на це, унікальність та суспільне призначення праці соціального працівника детермінують найвищі вимоги до рівня його соціальної та психологічної компетентності, що спрямовано на адекватний вибір ним професійних засобів для досягнення ефективних результатів щодо надання допомоги оточуючим, які опинилися у складних життєвих ситуаціях. Саме сформованість психологічної та соціальної компетентностей дозволяє працівнику соціальної сфери повсякчас зберігати оптимізм, емоційну рівновагу, усвідомлювати свою особистісну й громадянську відповідальність у здійсненні обраного професійного призначення.

Варто наголосити на тому, що сучасна концепція вищої освіти зміщує акцент з вузькопрофесійного підходу у підготовці працівників соціальної сфери на багатосторонній інтелектуальний, духовний розвиток особистості, її самореалізацію як у соціальній, так і в професійній діяльності на основі успішної соціалізації та сформованої соціальної компетентності. Так, на думку Р. Мара, «... якщо раніше провідне місце у підготовці спеціаліста займала професійна компетентність, то за сучасних умов таке ж, якщо не більше, значення мають особистісна та соціальна компетентність» [11]. Окрім того, у загальноєвропейському проєкті TUNING до структури компетентності включені компоненти, у яких також прослідковується важливе значення соціальної складової будь-якого професіонала (комунікабельність, загальна культура та емоційно-вольова стабільність, здатність до творчості, евристичність, когнітивна грамотність – практицизм, методичність, освіченість тощо). Зазначене підтверджує той факт, що західноєвропейська вища школа у процесі аналізу якості вищої освіти зорієнтована на формування, в першу чергу, особистісної та соціальної, ніж професійної компетентності.

У дослідженнях вчених, соціальна компетентність окреслюється як ситуація рівноваги між вимогами з боку суспільства й середовища, у яких перебуває людина та її можливостями. Г. Котломанітова, Н. Кривоконь, Є. Холостова до основних вимог, які пред'являються до працівника

соціальної сфери як професіонала відносять оволодіння достатньо високою загальною культурою, інформацією про сучасні політичні, соціальні та економічні процеси у суспільстві, різні соціальні групи населення; уміння прогнозувати, соціальна адаптація (у зв'язку з різним контингентом, який потребує підтримки працівника соціальної сфери); наявність здібностей формування міжособистісних взаємин, які базуються на взаємодопомозі, дружбі, товариськості, корпоративній культурі серед колег у межах професійної спільноти, стійкої життєвої позиції, професійного такту, здатного пробудити симпатію та довіру у оточуючих, емоційної стійкості, готовності до психічних навантажень тощо [6; 7; 12].

Є. Холостова, трактує соціальну компетентність «як розуміння взаємовідносин «Я – суспільство», уміння обирати точні соціальні орієнтири, уміння організувати особисту діяльність відповідно до цих орієнтирів». Дослідниця пропонує розглядати соціальну компетентність як адаптаційне явище, причому функціонування адаптаційного механізму забезпечує соціально-психологічна готовність, тобто соціальна компетентність визначає рівень адаптації особистості до результативного виконання встановлених соціальних ролей. Цей феномен включає різні види готовності до певної діяльності: професійно-трудова; виконання громадських функцій та оздоровлення того суспільства, у якому необхідно жити; творча діяльність у будь-якій сфері; збереження та зміцнення свого фізичного та психічного здоров'я; усвідомлення необхідності самовдосконалюватися та навчатися протягом усього професійного життя [12]. Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що окреслені якості також є важливими у структурі особистісних якостей працівника соціальної сфери. Уміння налагодити ефективну комунікацію з людьми, які перебувають у важких життєвих обставинах, забезпечення емпатії у процесі спілкування є основоположними у переліку функціональних обов'язків працівника соціальної сфери.

Соціальна компетентність також визначається як «розуміння цільового призначення соціальних інститутів, норм, взаємин та уміння особисто впроваджувати соціальні технології». Під соціальними технологіями розуміють, по-перше, способи використання теоретичних висновків з тієї чи іншої науки у процесі вирішення практичних завдань, пов'язаних з функціонуванням та вдосконаленням соціальних об'єктів; по-друге, сукупність прийомів, методів та впливів, що застосовуються для досягнення визначеної мети у процесі соціального розвитку, вирішення тих чи інших соціальних проблем [6; 7; 12].

Вчені виокремлюють такі функції соціальної компетентності працівника соціальної сфери, як: прикладна, яка ґрунтується на застосуванні соціальних знань та умінь у практичній життєдіяльності; адаптаційна, яка спрямована на реалізацію

своїх потреб, можливостей, здатності налагоджувати взаємодію з іншими членами суспільства, соціальними мікрогрупами, інститутами, організаціями та суспільством вцілому; інтегративна, надає можливість бути прийнятим у соціальну групу, суспільство тощо; орієнтаційна, дозволяє обрати той чи інший напрям діяльності – як соціальної, так і професійної; ситуаційна, яка базується на отриманні особистістю певного соціального статусу, адекватного її знанням та умінням, що дозволяє зайняти відповідне місце у суспільстві; рольова – засвоєння особистістю соціальних ролей та соціокультурних норм [6; 7; 12].

На основі проведеного структурно-функціонального аналізу та з урахуванням того, що феномен соціальної компетентності включає різні види готовності до певних видів діяльності, під соціальною компетентністю ми розуміємо сукупність якостей, здібностей, соціальних знань, умінь особистості та продуктивного виконання нею різних соціальних ролей, які забезпечують її інтеграцію у соціум.

Варто зазначити, що розширення сфери соціальних проблем, поява більш складних за змістом та способами вирішення професійних завдань, збільшення категорій громадян, які звертаються до інститутів соціальної сфери, диктує необхідність підвищення вимог до психологічної компетентності майбутніх соціальних працівників. З огляду на особливості професійної діяльності працівника соціальної сфери, його психологічна компетентність є складним утворенням, яке включає соціально-психологічну (налагодження ефективної комунікації з різними групами населення у процесі вирішення відповідних соціальних проблем) та психосоціальну (допомога різним групам населення у подоланні кризових психічних станів, які спричинені негативними життєвими ситуаціями) складові.

Т. Базарова, Л. Кузьмінська, О. Ісаєнко зазначають, що психологічна компетентність працівника соціальної сфери досить ієрархічна, має складну структуру та рівні сформованості. За вченими, структурними компонентами психологічної компетентності працівника соціальної сфери є психологічні знання; уміння застосовувати психологічні знання у практиці соціальної роботи не тільки у процесі взаємодії з клієнтом, а й колегами, представниками інших організацій; професійна мотивація; ціннісно-змістова ставлення до професії; наявність навичок саморегуляції, орієнтація на особистісне та професійне зростання, професійна самосвідомість; високий рівень рефлексії тощо [2; 9].

Професійно важливі якості вплітаються у структуру професійної компетентності, зокрема структуру психологічної компетентності працівника соціальної сфери, створюючи індивідуально-особистісний компонент, без якого уможливується успішність у площині професійної взаємодії. Так, вчені до структури психологічної компетентності працівника соціальної сфери, зокрема його

професійно важливих якостей відносять такі рівні: інструментальний, визначає діяльнісні та поведінкові якості особистості, можливості практично діяти у професійному середовищі, важливе значення також має визначення складу професійних знань, умінь та навичок, а також загальна оцінка продуктивності діяльності; індивідуально-психологічний, передбачає з'ясування індивідуально-психологічних та психофізіологічних особливостей, на основі яких з'являється здатність до продуктивної й результативної діяльності, розкриваються особливості психологічного типу характеру, вираження здібностей та схильності до тих чи інших видів діяльності; соціально-психологічний, вивчає особистість як представника соціокультурного середовища, певного соціуму, традицій та моральних норм яких вона дотримується; духовно-культурний, визначає життєві цінності, інтереси, потреби та бажання, які є прихованими спонукальними причинами здійснення відповідних дій та вчинків [6; 7; 9; 12]. Запропонована структура психологічної компетентності працівника соціальної сфери окреслена таким чином, що духовно-моральні та соціально-психологічні якості особистості визначають характерні особливості її особистісно-діяльнісної професіограми та професійного світогляду, а індивідуально-психологічні та діяльнісні якості представляють свого роду периферичні, другорядні характеристики особистості професіонала означеної сфери діяльності.

Таким чином, працюючи з категоріями населення, які потребують допомоги, їх проблемами, працівник соціальної сфери повинен креативно мислити, гнучко реагувати на різні ситуації, уміти знаходити підхід до різних членів суспільства, навчити їх виходити з важких життєвих ситуацій, успішно адаптуватися до нових умов життя, гармонійно та безконфліктно взаємодіяти з оточуючими. Саме тому, окрім професійних компетенцій працівник соціальної сфери повинен мати соціальну та психологічну складові, які роблять його висококваліфікованим спеціалістом.

Висновки. Представлений матеріал та власний досвід дозволяють стверджувати, що виклики сьогодення, які переживаються нами, все більш яскраво детермінують вимоги до працівника соціальної сфери як особистості та професіонала, компетентність якого визначає ефективність вирішення складних життєвих ситуацій, у яких опиняється та чи інша людина, майже завжди незалежно від соціального й матеріального становища, належності до тієї чи іншої групи населення. В основі компетентнісної парадигми образу сучасного фахівця соціальної сфери декларується вимога щодо наявності у нього змістовно-життєвої позиції, готовності до здійснення у процесі трудової діяльності соціально відповідальних дій та вчинків. Відповідно, актуалізується та стає принциповою у контексті аналізу готовності до професійної діяльності проблема соціальної компетентності. Своєю чергою, феномен психологічної

компетентності працівника соціальної сфери також є невід'ємною умовою успішності його професійної діяльності, адже професійно важливі якості влітаючись у структуру психологічної компетентності формують індивідуально-особистісний компонент, без якого уможливлується результативність у площині професійної взаємодії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аветісян Т. В. Особливості професійного становлення фахівців із соціальної роботи. *Socioпростір: міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*. 2011. № 2. С. 142-147.
2. Базарова Т. С. Психологические характеристики профессиональной компетентности социального работника. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2012. № 5. С. 107-112.
3. Балахтар В. Соціально-психологічний супровід професіоналізації фахівця з соціальної роботи у процесі професійної підготовки. *Вісник післядипломної освіти*. Серія: Соціальні та поведінкові науки. 2018. № 6(35). С. 9-21.
4. Горішна Н. Професійна компетентність соціального працівника як складова його фахової підготовки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Педагогіка, соціальна робота. 2009. Вип. 16-17. С. 114-117.
5. Деркач А. А. Селезнева Е. В. Акмеологическая культура личности : содержание, закономерности, механизмы развития. 2006. В: НПО «МОДЭК». 496 с.
6. Котломанітова Г. Соціальна компетентність як умова професійної ідентичності фахівця галузі соціальної роботи. *Витоки педагогічної майстерності*. 2018. Вип. 21. С. 104-108.
7. Кривоконь Н. І. До проблеми формування соціально-психологічної компетентності соціальних працівників. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України*. 2012. № 1. С. 29-35.
8. Крупник З. І. Формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2016. 306 с.
9. Кузьмінська Л. Д., Ісаєнко О. В. Психологічна компетентність як детермінанта професійної успішності майбутніх фахівців із соціальної роботи. *Актуальні проблеми психології*. 2013. Т. 7. Вип. 31. С. 110-115.
10. Павлишина Н. Структура готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності у закладах соціального обслуговування людей похилого віку. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 2(6). С. 141-151.
11. Управление персоналом в условиях социальной рыночной экономики / под. ред. Р. Марра. М.: Мир книги, 1997.
12. Холостова Е. И. Профессионализм в социальной работе: учеб. пособие. М., 2009. 236 с.
13. Loseke D. Thinking About Social Problems: An Introduction to Constructionist Perspectives (Social Problems and Social Issues). 2014. pp.120-133.